

13 سپتمبر 2020

داکتر سید عبدالله کاظم

شاه امان الله غازی و برنامه های انکشاف معارف در کشور

(به مناسبت صد و یکمین سالگرد استرداد استقلال کشور)

بخش دوازدهم

(ادامه مبحث "مکاتب مسلکی")

مکتب صنایع نفیسه:

فن رسامی نخست در عصر امیر حبیب الله خان سراج شامل پروگرام درسی مکتب حبیبیه و مکتب فنون حرب شده بود و بوسیله استاد غلام محمد خان "میمنگی" تدریس میگردد. شهزاده امان الله خان که خود از شاگردان مکتب فنون حرب کابل بود، از همان ابتداء به صنایع نفیسه و انکشاف آن در کشور علاقمند بود و وقتی به پادشاهی رسید در فکر تأسیس مکتب صنایع نفیسه در کابل افتاد و آنرا نخست در پغمان زیر نظر قوماندان مکتب فنون حرب بنام گذاشت و سپس آنرا به کابل انتقال داد و در محل "شهر آراء" جا داد و در راس آن استاد غلام محمد خان میمنگی را مقرر نمود. بعد از مدت کوتاه استاد را برای تحصیل و آشنا شدن با سبک های رسامی جدید و در عین حال برای فراگرفتن امور چاپ (زنگو گرافی و چاپ رنگه و ساختمان و ترکیب رنگها) در سال 1301 ش به جرمنی اعزام کرد. استاد بسرعت مراحل درسی و امور عملی را در برلین گذشتاند و با استعدادی که داشت توانست در پوهنتون برلین نمونه های رسامی شرقی را نیز برای شاگردان تدریس نماید و در اواخر دلو 1301 (فبروری 1923) با لقب "پروفیسور" به وطن برگشت و به حیث مدیر مکتب صنایع نفیسه کابل بکار آغاز نمود. او دستگاه کوچک "لیتوگرافی" را که با خود از جرمنی آورده بود، طرز چاپ رنگه را در روی کاغذ و تکه به شاگردان یاد داد که بسیار مورد علاقمندی شاگردان و حکومت قرار گرفت.

روزی شاه امان الله غازی بدون اطلاع قبلی به دفتر کار استاد غلام محمد خان میمنگی رفت و بعد از قدرانی از زحمات او، انکشاف آن مکتب را وعده داد. همان بود که وزارت معارف بسرعت دست بکار شد و مواد و وسایل لازم را برای مکتب تهیه کرد و مکتب بطور فوق العاده بروز 18 عقرب 1303 ش از طرف شاه غازی با حضور داشت فیض محمد خان زکریا وزیر معارف و دیگر اراکین دولت افتتاح گردید. شاه به وزیر معارف هدایت داد تا ماشین های بزرگتر لیتوگرافی و چاپ را از خارج تهیه و در دسترس مکتب قرار دهد که با رسیدن ماشین های جدید و استخدام یک تعداد استادان فن خطاطی، نقاشی و چاپ سنگی تهداب اولین مطبعه دولتی کابل در جوار ارگ عقب وزارت خارجه گذاشته شد. متأسفانه هنوز چند ماه از کار آن نگذشته بود که در اواخر جدی 1303 این مطبعه بدست دشمنان پیشرفت کشور طعمه حریق گردید. با آنهم مکتب به فعالیت خود در آنجا ادامه داد، اما آتش سوزی بار دوم در ماه دلو 1304 همه لوازم مطبعه و مکتب را از بین برد و ناگزیر مکتب بعد از حریق دوم به کوتی لندن در جوار ماشین خانه حربی (کنار دریای کابل) انتقال نمود. شاه امان دستور توريد ماشین های جدید چاپ را صادر و با ورود آنها مطبعه در همان محل جوار ارگ دوباره بکار آغاز کرد که تا سقوط رژیم امانی همچنان فعال بود و آثار رنگی و غیره امور طباعتی دولتی را به شمول چاپ اولین بانکوتهای "افغانی" (به حیث واحد پولی کشور) در اواخر سال 1306 در همین مطبعه چاپ و بطور محدود در چلند انداخته شد.

قابل ذکر است که مکتب صنایع نفیسه در همان عمارت "کوتی لندن" تا سقوط رژیم امانی باقی ماند و اولین دستگاه پخش رادیو در کابل از همانجا صورت گرفت و این عمارت بیک مرکز فرهنگی تبدیل گردید. در دوره سکوی دروازه آن بسته شد و اما در دوره سلطنت محمد نادرشاه که تصمیم به اعمار تعمیر جدید برای مکتب حبیبیه در جوار دریای کابل و متصل به مقبره اعلیحضرت تیمورشاه گرفته شد و تعمیر بسرعت در سال 1313 تکمیل گردید، مکتب صنایع نفیسه نیز موقتاً در یک قسمت آن مکتب جا داده شد و پس از مدت کوتاه عمارت جدید در عقب مقبره

د پانو شمیره: له 1 تر 4

افغان جرمن آنلاين په درنښت تاسو همکارۍ ته رابولي. په دغه پته له مور سره اړیکه ټينگه کړئ maqalat@afghan-german.de

یادونه: دلیکنی دلیکنیزی بڼی پازوالي دلیکوال په غاره ده، هیله من یو خپله لیکنه له رایزولو مخکې په څیر و لولئ

تیمورشاه (در جوار زیارت) ساخته شد و یک قسمت مکتب بخصوص امور چوب کاری و نجاری به آن عمارت انتقال یافت که بعد از مدتی نام آن به "مکتب صنایع" تغییر کرد که در بین عوام به "فابریکه حجاری و نجاری" مسمی شد و بیشتر برای ساختن میز و چوکی و دیگر لوازم وزارت معارف اختصاص یافت. در همین وقت مکتب میخانیک کابل تأسیس گردید و امور میخانیکی و شعب مختلف صنایع نفیسه به عمارت دیگر در مقابل مکتب نجات سابقه و گوشه "ماشینخانه" انتقال و به فعالیت آغاز کرد.

تأسیس انجمن پشتو (د پشتو مرکه):

شاه امان الله غازی برای تقویه زبان ملی پشتو در ماه حمل 1298 (اپریل 1919) تعداد صد نفر از علمای قندهار را به کابل دعوت نمود و در ضمن طرح موضوع استقلال و جلب نظر آنها برای اعلام جهاد و ترقی معارف، درباره تعمیم و انکشاف زبان پشتوصحبت کرد تا این زبان در بین مردم کشور از طریق مکالمه تدریجاً عام شود. شاه علاوه کرد که دولت در نظر دارد بزودی به تأسیس یک انجمن بنام "د پشتو مرکه" بپردازد و از همه ولایات پشتو زبان کشور تعدادی از دانشمندان را به حیث همکاران این انجمن بگمارد و نیز علاوه کرد که از این به بعد همه نظامنامه های دولت همزمان به هر دو زبان نشر خواهد شد. شاه افزود که: در قدم اول برای ترجمه این نظامنامه ها باید یک تعدادی از اعضای انجمن که در هر دو زبان مسلط باشند و از عهده ترجمه دقیق برآمده بتوانند، به وظیفه مقرر خواهند شد.

قابل ذکر است که انجمن "د پشتو مرکه" در "نظامنامه تشکیلات اساسیه افغانستان" در ماه 47 به ارتباط وظایف وزارت معارف به حیث یک مرجع رسمی در تشکیل آن وزارت گنجانیده شده و نیز در ماده 55 آن چنین آمده است: «هیئت تألیف و ترجمه کتب درسیه مرکه پشتو: برای تألیف و ترجمه کتب درسیه راجع بهمه مکاتب یک هیئت تألیف و ترجمه ملحق به انجمن معارف تشکیل میشود و ذواتیکه این هیئت را تشکیل میکنند، از کتب درسیه فرانسوی و ترکیه و دیگر السنه ترجمه و استنباط کرده کتب درسیه را ترتیب و تألیف مینمایند و یکنفر رئیس ریاست انجمن را مذکور را عهده دار میباشد. برای ضبط و تدوین اصول و قواعد زبان پشتو و برای نقل و ترجمه کردن کتب درسیه با این زبان یک مرکه پشتو تشکیل میشود و این "مرکه د پشتو" به انجمن معارف مربوط میباشد و یکنفر رئیس ریاست آنرا مینماید.» (دیده شود: نظامنامه فوق الذکر، چاپ اول، ثور 1302ش، صفحه 21)

به این ترتیب در اوایل سال 1302 (1923) اداره انجمن "د پشتو مرکه" در برج شمالی ارگ کابل تشکیل و بکار آغاز کرد و اولین اعضای آن عبارت بودند از: مولوی عبدالواسع خان قندهاری (به حیث رئیس)، عبدالرحمن خان (پسر کاکا سیداحمد خان لودین)، محمد زمان خان (برادر محمود طرزی)، ملا محمد خان مشهور به افغانی نویسنده، عبدالوهاب خان کاموی، عبدالواحد خان لکن خیل، عبدالکریم خان دولت شاهی، احمد گل خان سلیمان خیل، غلام قادر خان قندهاری، الله پیردی خان وردک، میر عالم خان مروت و پادشاه میرخان خوگیانی. در جوار اعضای رسمی فوق تعداد زیاد به حیث اعضای افتخاری نیز با این انجمن همکاری نزدیک داشتند. چون در ماه میزان 1302ش مولوی عبدالواسع خان به حیث رئیس محاکمات که جدیداً تشکیل شده بود، مقرر گردید، بجایش عبدالرحمن خان قندهاری معاون او به حیث رئیس این انجمن مؤظف شد. متأسفانه بیشترین کار اعضای این انجمن به ترجمه نظامنامه ها و ترجمه بعضی کتب درسی اختصاص یافت و هدف اصلی که همانا تعمیم زبان پشتو در محاره بین مردم بود، در حاشیه رانده شد و کمتر به آن توجه مبذول گردید. (برای شرح مزید دیده شود: وکیلی پولزائی: "فرهنگ کابل باستان"، جلد دوم، صفحه 902 تا 907 و همچنان "سلطنت امان الله شاه"، جلد اول، صفحه 426 - 427)

انکشاف دارالمعلمین:

دارالمعلمین بار اول در عصر سراجیه تأسیس گردید و تعدادی از شاگردان رشديه مکتب حبیبیه را به هدف تربیه معلمان مکاتب ابتدائیه در آنجا مصروف تحصیل ساختند که البته از اینطریق تعداد معلمان در سطح اعدایه بکار گماشته شدند. در عصر امانی به روی ضرورت جدی برای معلمان با سویه بالاتر دارالمعلمین انکشاف کرد و در ماه میزان 1302ش طبق امر شاه عمارت و باغ سابق حکومتی که در اختیار نقیب صاحب بغدادی در کابل قرار داده شده بود، به موافقه موصوف برای دارالمعلمین اختصاص یافت. در عین زمان انجمن معارف پروگرام جدیدی را بسویه دیگرکشورهای اسلامی طرح نمود. در اواسط 1302 وزارت معارف تصمیم گرفت که سه نفر معلم برای مضامین علم النفس و فن تعلیم و تربیه و تاریخ و جغرافیه از کشور ترکیه استخدام نماید که با ورود آنها سویه

د پانو شمیره: له 2 تر 4

افغان جرمن آنلین په درنښت تاسو همکارۍ ته رابولي. په دغه پته له مور سره اړیکه ټینگه کړئ maqalat@afghan-german.de

یادونه: دلیکني د لیکنيزي ښي پازوالي د لیکوال په غاړه ده، هيله من يو خپله لیکنه له رالیرلو مخکي په څیر و لولئ

تعلیمی دارالمعلمین روبه ارتقاء گذاشت و بعدتر چند نفر از فارغان مکتب حبیبیه نیز در آنجا به حیث معلم مقرر شدند.

مکتب موزیک:

موسیقی در کشور تاریخ طولانی دارد، ولی در اینجا هدف از موزیک همانا یک گروه از نوازندگان آلات مختلف موزیک است که در قدیم در اوقات لشکر کشی ها و معاینات عسکری و جشن های ملی و مردمی در پیش روی صفوف عساکر با نواختن نقاره، دهل و سرنا مروج بود. اما در جشن سال 1259 ش (1872م) که امیر شیرعلی خان به مناسبت ولیعهدی شهزاده عبدالله جان با تدویر یک لویه جرگه در کابل برگزار کرد، بار اول دسته موزیک هندی - افغانی در موقع رسم گذشت عسکری در پیشاپیش عساکر نغمه مشابه به مارش عسکری را نواختند. بعدها در سال 1263 ش آلات موسیقی برای این دسته از هند خریداری و وارد کابل شد و دسته نوازندگان بطور جمعی بنام "باجه خانه" مشهور شدند که در راس آن شخصی به اسم "ضبطو خان" از هند استخدام گردیده بود. این دسته تمرینات خود را در باغ "علی آباد" (حالا پوهنتون کابل) به اصول عسکری اجراء میکردند. سپس شخصی دیگر از شاگردان استاد ضبطو سردسته باجه خانه شد. در عصر امیر حبیب الله خان سراج در سال 1287 ش (1908م) خریداری آلات بیشتر موزیک از یک کمپنی انگلیسی صورت گرفت که در جمع آن آلات موزیک جدید نیز شامل گردید و این دسته بنام "باجه برنجی" شهرت یافت و تصنیف های جدید را شروع به نواختن کردند که بعداً اکثر آلات موزیک را در ماشینخانه کابل می ساختند. در این مرحله نواختن از روی نوت نیز معمول شد.

در زمان سلطنت شاه امان الله با ورود معلمان از ترکیه و در اثر مساعی محمود سامی که خود معلم موزیک بود، اساس جدید برای اینکار گذاشته و تصنیف های ترکیه عثمانی رایج شد. یکی از کسانی که در این راه خدمت زیاد کرد، همانا استاد غلام حسین خان (پدر استاد بزرگ محمد حسین سرآهنگ) بود که بار اول برای تأسیس مکتب موسیقی در کابل تلاش زیاد نمود.

در یک مقاله که به مناسبت سالگرد وفات استاد غلام حسین بقلم فرزند فرزند (منتشره روزنامه 8 صبح، مورخ 27 سرطان 1399) به نشر رسیده چنین آمده است: «استاد غلام حسین شاگردان زیادی، از جمله فرزندش استاد محمد حسین سرآهنگ را تربیت کرد، ولی او تنها وقتش را وقف آموزش موسیقی سنتی در خرابات نکرد، بلکه موسیقی را بیرون از خرابات برد. و این روزها برابر بود با روی کار آمدن امیر امان الله خان در افغانستان. امیر جوان، روزنه تازه ای در زندگی اجتماعی مردم گشوده بود و امیدهای زیادی برای شگوفایی کشور در دل مردم جوانه می زد، چون گام های محکمی برای عصری شدن هر چه زودتر کشور از سوی دستگاه دولت برداشته می شد، موسیقی نیز یکی از بخش های مهم برای آگاهی مردم، وارد نظام آموزشی [در مکاتب] گردید. در آغاز، این برنامه تنها در چند مکتب در کابل عملی گردید و استادانی چون استاد پیربخش در دارالمعلمین کابل، استاد ننو در مکتب حبیبیه و استاد قربان علی در مکتب استقلال به شیوه سنتی برای هنرجویان آموزش می دادند؛ بعداً وقتی پای استاد غلام حسین در معارف کشیده شد، او نظامنامه موسیقی بهتر را ترتیب داد که اگر این نظامنامه در معارف عملی می شد، موسیقی در مکاتب رونق بهتری پیدا می کرد. اما نشر این نظامنامه، با مخالفت های زیادی از سوی روحانیون روبرو شد و آن ها از طریق مساجد ذهنیت سازی کردند تا مردم در برابر این نظامنامه ایستادگی کنند و آن را نپذیرند. در نتیجه آموزش موسیقی از نظام درسی کشور برچیده شد.»

تأسیس "لیلیه" برای شاگردان بی بضاعت:

بناریخ 21 جدی 1302 با انفاذ "اعلاننامه اداره لیلیه" برای شاگردان بی بضاعت در ولایات دیگر که مستحق ادامه تحصیل به سویه بالاتر از مکاتب ابتدائیه بودند، وقتی به کابل می آمدند، برای اولین بار امکانات اعاشه و اباته شان با تأسیس اداره لیلیه از طرف دولت فراهم گردید و برای این منظور لایحه فوق که در آن شرایط استفاده از لیلیه و مشخصات و مصادیق لازمه آن با یک مقدمه و یک ضمیمه تحت 14 ماده ترتیب و نافذ گردید که شاگردان مستحق برطبق لایحه مذکور حق استفاده از لیلیه را در کابل داشتند.

در مقدمه این لایحه آمده است که: «از آنجا که تعمیم و تعلیم اولاد این وطن یکی از افکار اعلیحضرت غازی است، ذات شاهانه برای اینکه هر درجه و طبقه ابنای این مملکت به فیض علم و عرفان نائل شوند، مکاتب ابتدائیه را در اکثر بلاد و مکاتب تالیه و عالییه را در این دور آغاز به مرکز تأسیس فرمودند، تا بخواست خداوند علیم و حکیم مراتب

د پانو شمیره: له 3 تر 4

افغان جرمن آنلاین په درنښت تاسو همکارۍ ته رابولي. په دغه پته له مور سره اړیکه ټینگه کړئ maqalat@afghan-german.de

یادونه: دلیکني د لیکنيزي ښي پازوالي د لیکوال په غاړه ده، هيله من يو خپله لیکنه له راپرلو مخکي په څير و لولئ

علمیه افراد وطن عزیز ما ترقی و تعالی حاصل کرده در آتیه تأمین و افتتاح مکاتب رشدیه و دارالمعلمین در هر ولایت صورت اجراء و ایفاء حاصل کند. از این رو چون در حال بجز مرکز در دیگر ولایات و حکومتی های اعلی مکاتب رشدیه و دارالمعلمین تأسیس نشده و در هذا سنه از مکاتب ابتدائیه محصلین صنف پنجم نصاب ابتدائیه را تکمیل نموده به مکاتب رشدیه و دارالمعلمین کابل داخل گردیدند، از حضور شاهانه برای تسهیلات معاشات این قسم طلبای که نادر و بی بضاعت باشند، اداره لیلیه منظور شده و وزارت معارف با افتتاح و تأسیس چنین اداره موافق بمواد مرقومه ذیل مجاز گردید تا طلبای که از بلاد و توابع دور و نزدیک بمرکز آمده به مکاتب رشدیه و دارالمعلمین داخل میشوند، صرف آن قسمتی که نادر و ناتوان باشند، از فیض توجهات معارف پروری شاهانه تسهیلات معاشیه خویش فائز گردند و باقی طلبای که توانا و صاحب بضاعت اند، آنها میتوانند بدمه داری اداره معاشیه خویش در مکاتب موصوف شرف شمولیت حاصل کنند.» (برگرفته از "اعلاننامه اداره لیلیه"، چاپ مطبعه دائره تحریرات مجلس عالی وزراء، کابل، مورخ 21 جدی 1302ش)

در مقدمه فوق دو موضوع جلب توجه میکند: یکی - فراهم آوری زمینه تحصیل بالاتر از ابتدائیه برای همه اتباع کشور و دیگر - برای شاگردان مستحق که نادر و بی بضاعت باشند با شمولیت در لیلیه تاحد توان و امکانات دست داشته دولت مساعدت بعمل آمد. این اولین بار است که دولت در آنوقت با تشکیل این اداره ولو به پیمان محدود در تعمیم معارف اقدام میکند و تهداب اول را در این مسیر می گذارد.

(ادامه دارد)

د پانوی شمیره: له 4 تر 4

افغان جرمن آنلاین په درنښت تاسو همکارۍ ته رابولي. په دغه پته له مور سره اړیکه ټینگه کړئ maqalat@afghan-german.de
یادونه: دلیکني د لیکنيزي ښي پازوالي د لیکوال په غاړه ده، هيله من يو خپله لیکنه له رالیرلو مخکي په ځير و لولئ